

A hathalmi csata

Az idei évben szobrot avattunk IV. Béla királyunk emlékére, akit „második honalapító”-ként tart számon a köztudat. Indokként már ennyi is elegendő lett volna, ám tudjuk, hogy személyének községünk történelmében külön jelentősége van, amiért a Tamási nevét elsőként megemlítő oklevél kibocsátásában hivatalból közreműködött. Bő évtizeddel ezután, 1273 szeptemberében – idén múlt 740 éve – Hathalomnál csata zajlott, aminek előzményeit számba véve ugyancsak megkerülhetetlen a neve. A történelem kerekének bizonytalan fordulási sebességére tartozik, hogy az összecsapásra már unokája, IV. (Kun) László uralkodása idején került sor, a magyar trónra igényt tartó II. Ottokár cseh király csapatai ellenében.

Emlékének mindössze egyetlen helyen van írásos nyoma, amiből kifolyólag kevés részlete ismeretes. Annyit tudunk, hogy a szóban forgó, 1274-ben kiadott oklevél birtok adományozásáról rendelkezik két résztvevő számára, amiért – a latin szöveg szerint – „Hathalom közelében” megvédték a lakosságot az ellenségtől. Cselekedetük eredményessége és maga a jutalmazás ténye magyar sikerre utal. Ezenfelül egyéb körülményről a dokumentum műfajából adódóan nem nyerünk felvilágosítást. Nyitott a legizgalmasabb kérdés, a csatának helyet adó határrész kiléte is. E tekintetben legalább a régészeti megfigyelések kínálnak egy kis lehetőséget a gondolatokkal való játékra, töprengésre. Mindenképpen érdemes felhoznunk egy 19. századi lakossági észlelést a Hathalomtól délnyugatra található Négy-lámpa határrészről. Eszerint: „...itt valamikor erős csata lehetett, mert embercsontok és fegyvermaradványok térségén számtalanszor találtattak.” Mivel a középkori Hathalom falu e területhez közelebb, a jelenlegi puszta temetője körül létezett, akár az sem kizárt, hogy ebben az ütközetben elesettek tetemeibe és felszerelésébe botlottak az akkoriak. Amennyiben mindez helytálló, még mindig fennáll annak lehetősége, hogy nem a konkrét csataterőről, csupán temetkezési helyéről van szó. Ami a mérleg másik oldalát illeti: az említett leletekről nincs kormeghatározás, így tudományosan elfogadható kijelentést egy – kevés sikerrel kecsegtető – friss terepbejárás és a középkori csaták utáni temetkezési gyakorlat mélyebb ismeretében tehetnénk. Ráadásul embercsontok és fegyvermaradványok gyakoribb együttes felbukkanása nem kizárólag csatára utalhat. Nem ártana ismernünk Hathalom akkori határait sem. Ugyanis közte és a Négy-lámpa között, a Hegytelek-út és a Bornát-patak találkozási körül a korszakból ismeretes egy Ketelaka nevű falu. Márpedig ha a lelőhely ezen összecsapás helyszínével azonos, akkor az oklevélben Ketelakanak s nem Hathalomnak kellene szerepelnie...

Amennyi a kétség csatánk részleteit illetően, legalább olyan jól leírható a hozzá vezető út. Előzményei, illetve azok a bel- és külpolitikai feltételek, amelyek idáig vezettek, hosszú évtizedek alatt bomlottak ki. Hazai követelményei valamikor talán IV. Béla apja, a nemesi szabadságjogokat megerősítő II. András uralkodása idején kezdtek kialakulni. Ekkoriban vált gyakorlattá az ország földjének nagyobb mérvű osztogatása, amely egyre magabiztosabb fellépésre bátorította a jutalmazottakat. IV. Béla pályája kezdetén erős kézzel igyekezett megfékezni ezt a folyamatot, azonban a tatárjárás tanulságaival szembenézve rádöbnt, hogy korlátozottabb formában, de mégiscsak folytatnia kell az apja által kialakított gyakorlatot. Abban a reményben is vállalta mindezt, hogy a magánbirtokokon majd várak, erősségek épülnek, végső soron az ország védelmére.

Azonban a világi nagybirtokosok, az országos hivatalokat betöltő ún. bárók kevésbé értékelték a király kedvező gesztusait. Némelyikük például – nyilván újabb haszon reményében – bátran felsorakozott Béla idősebbik fia, István herceg mögé, amikor az önálló elképzeléseiről lerántva a leplet, apja ellen fordult. S nem is tette szerencsétlen kézzel: mind 1264–65-ös fegyveres összetűzésükből, mind 1262-es, diplomáciai úton megoldódó konfliktusukból kedvezően került ki. Magát ekkortól Magyarország ifjabbik királyának

nevezte, mivel elégtételként megkapta kormányzásra az ország keleti felét, ahol különben tehetséges uralkodó és hadvezér jegyeit mutatta.

A hathalmi csata külpolitikai háttéréhez a királyi család házassági gyakorlata is hozzájárult. Az előzőekben tárgyalt családi viszály során az elgyötört Béla támaszt Anna lányában talált. Tőle származó unokáját, Kunigundát egykori ellenfele, II. Ottokár cseh király vette feleségül. Jellemző az összekuszálódott viszonyokra, hogy halálos ágyán lányát és környezetét – tartva a trónra leginkább esélyes fia haragjától – az ő oltalmába ajánlotta. A hercegnő, apja hamarosan bekövetkező halála után valóban veje udvarában talált otthonra. Prága ekkoriban nemcsak Csehország, hanem egy jól működő, fejlődésben lévő közép-európai birodalom központja volt. Uralma kiterjedt Morvaországra, több német fejedelemségre, továbbá Ausztriára és az akkor még különálló Stájerországra is. A világtörténelemben kortól és helytől függetlenül számtalan példa mutatja, hogy az államok háborítatlanságának velejárója a fejlődés és megerősödés, ami viszont folyamatos földrajzi terjeszkedést, területi hódítást von maga után. Nem volt ez másként ezúttal sem: Ottokár időszakunkban a mai Dél-Ausztria és Észak-Szlovénia megszerzésére törekedett. Még be sem végezte tervét, a további határtágításhoz máris eszmeileg megalapozott, jó ürügyet kínált a magyar rokonok érkezése, főleg pedig az, hogy az Anna hercegnő kíséretéhez tartozó nagyurak nyugat-magyarországi váraikat neki ajánlották fel. Tehát amikor birodalma fokról fokra nagyobb területen lett határos a Magyar Királysággal, még „hídállás”-okat is nyert annak területén...

Egy ilyen eset a kárvallott félben mindenkor ellenérzést váltana ki. Jelen helyzetben a határok csorbulásából fakadó sérelmi élményt a becsvágyó István herceg – az immár királlyá koronázott V. István – kétszeresen élte meg, mert korlátozva érezte magát abban a szándékában, hogy az apja idején szükségmegoldásként létrejött országmegosztást végre mellőzve, területileg ép államot kormányozzon. Az alapellentét tehát ekképpen rajzolódott ki a két uralkodó között. Csak idő kérdése volt a nyílt fegyveres összecsapás.

Erre először 1271-ben került sor, miután egy nyugat-magyarországi kisebb csetepaté megtorlásaként magyar csapatok osztrák területen portyáztak. Az eljárást II. Ottokár hadi oknak minősítette, és áprilisban hadjáratot indított országunk ellen. Haditechnikában, létszámban fejlettebb seregével villámgyorsan elfoglalta a Duna és a Garam folyók által bezárt területet, a Duna jobb partján azonban előrenyomulása váratlanul megtorpant, majd seregét hamarosan kiszorították az országból. Ottokárnak rá kellett döbbsennie, Magyarország megkaparintásához még nem jött el a megfelelő pillanat.

V. István a belpolitikában nem tudta maradéktalanul kamatoztatni a külső ellenség megzabolázásából eredő tekintélyét. Komolyan kellett számolnia a nagybirtokosok hatalomért, haszonért folytatott belső küzdelmeivel, amelyek fellángolása jelezte, hogy valójában egy királyok személyének, cselekedeteinek megítélésétől független, szívos társadalomfejlődési folyamat zajlik éppen. Bizonyítékul erre, egy mindenre elszánt gazdag főúr fiát elrabolva igyekezett hatalmát megdönteni. Arányérzékét dicséri, hogy a király hiába próbálkozott a szabadítással, nem bírta bevenni a kényszerű lakhelyül szolgáló várat! V. István kudarcába idegileg belerokkanva, mindössze harminchárom évesen halt meg 1272 augusztusában. Halála után a túszejtő immár a királyfi gyámjának mutatta magát, s megindult vele megkoronázására.

A saját érdekeiket előtérbe helyező báróknak eszményi állapotot jelentett a kisgyermek – akit IV. (Kun) Lászlóként ismerünk – trónra emelése. Az ország ellenben sokat szenvedett az erős királyi hatalom hiányától, áldozatául esett a hatalomért folytatott civakodásnak. Volt olyan időszak, amikor a kormányzó tényezők nagyjából félévente, szinte „rotációs rendszer”-ben, visszatérően forgatták ki egymást az ország kormányrúdjá mellől. A bukott urak már hagyományosan II. Ottokár udvarában kötöttek ki, aki e totális anarchiában vélte felfedezni a soha vissza nem térő alkalmat Magyarország igába hajtására. Semmit nem

bízott a véletlenre: 1273 augusztusában teljes seregével érkezett az országba. Térségünkben Győr eleste kulcsfontosságúnak bizonyult, mivel az itteni vár jó hátteret biztosított a foglalomnak „csillagtúra”-szerű környékbeli rajtaütések indítására. Veszükre egy ilyen alkalmával botolhattak bele az általános hadfelkelés alapján létrejövő kisebb magyar csapatrészekbe Hatalomnál. Az itt és másutt is elszenvedett apró fiaskók azonban nem veszélyeztették Ottokár vállalkozásának sikerét. Nyerő pozícióban állt, ám – mintha valami átkot viselt volna – most az európai politika alakulása akadályozta meg hazánkat illető tervének véghezvitelében. Ebben az időben történt, hogy a német választófejedelmek várakozásával ellentétben nem őt, hanem a jóval jelentéktelenebb Habsburg Rudolfot választották német királlyá. A döntés elutasítása miatt támadásokra számított, ezért jobbnak látta csapatait maga közelébe visszavonni. A megtorlás nem is maradt el. Egy birodalmi gyűlésen kimondták a Cseh- és Morvaországon kívüli területeitől való megfosztást. Ottokár együttműködőnek bizonyult, azonban a jelek egyre inkább arra utaltak, hogy a két hatalom közötti rivalizálást kizárólag egy háború kimenetele juttathatja nyugópontra. Emiatt felértékelődött minden fegyverforgató elem, így a magyarok szerepe is. Mindkét fél igyekezett megnyerni magának IV. (Kun) Lászlót. Az 1276-ban kibocsátott hadüzenet idején mögötte éppen az a főúri érdekcsoport állt, aki Ottokárt gátló tényezőnek tekintette céljai elérésében, ezért Habsburg Rudolfal kötött megállapodás. A döntőnek bizonyult 1278-as ún. második morvamezei csatát a megszorult Rudolf számára László tizenötezer fős kun-magyar könnyűlovassága nyerte meg. Ottokár holtan rogyott össze, halálával birodalmának sorsa is megpecsételődött. A Habsburgok ezzel a magyaroknak köszönhető győzelemmel vetették meg lábukat Ausztriában, 1918-ig tartó közép-európai uralmuk bázisán.

A 13. század a tatárjárás és szükségképpen a „második honalapítás” százada. Utólag visszatekintve már tudjuk, hogy részben ebből fakadóan ekkor kezdtek megszilárdulni azok az irányvonalak, amelyek több mint fél évezredig meghatározták az ország jogi, társadalmi, gazdasági képét. Egy ilyen folyamat persze nem mehetett végbe egy szempillantás alatt, főleg nem zökkenők nélkül. Sokféle belső és külső érdek, szempontrendszer, elképzelés kavargott, érvényesült a jövőt illetően, s e vajúdás nem ritkán vérontásba torkollott. Ennek a rögzös útnak jelentette egyik állomását az az ütközet, amely Hatalomnál zajlott 1273 szeptemberében. Az eset önmagában véve elhanyagolható. Nem épült be a köztudatba, nem úgy tartjuk nyilván, mint történelmünk sorsfordulóját. Jelentősége a számunkra fontos helytörténeti értéken túl kizárólag az iménti összefüggésben szemlélve bontakozik ki. Hiszen egyrészt mérőeszközü szolgál: még ilyen zilált körülmények között is mutatta a honvédelmi „reflex” meglétét az ország függetlenségét veszélyeztető törekvésekkel szemben. Tágabb értelmezésben pedig olyan események sodrában állt, amelyek arra voltak hivatva, hogy letisztázzák nemcsak Magyarország további önállóságának, hanem a nagyhatalmak közötti vezető szerep eldöntésének kérdését is a közép-európai térségben.

Németh Tibor